

O'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari

Kalimbetova Zulfiya Baxtiyarovna

Qoraqalpog'iston Respublikasi
Beruniy tumani 18-maktab psixologi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari tahlil qilingan. Liderlik qobiliyatining shakllanishida shaxsiy xususiyatlar, motivatsiya, muloqot ko'nikmalari hamda ijtimoiy muhitning ta'siri yoritilgan. Shuningdek, maktab jamoasida o'quvchilarning tashabbuskorligi, mas'uliyat hissi va qaror qabul qilish jarayonlarining psixologik asoslari ko'rib chiqilgan. Maqolada liderlik sifatlarini rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar, psixologik qo'llab-quvvatlash va interaktiv metodlarning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Liderlik, o'quvchi, psixologik mexanizmlar, motivatsiya, muloqot, ijtimoiy muhit, tashabbuskorlik, mas'uliyat, qaror qabul qilish, o'zini anglash, emotsional intellekt, jamoa, maktab, pedagogik yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash, kommunikativ ko'nikmalar, shaxs rivojlanishi

O'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirish bugungi ta'lim tizimining eng muhim psixologik va pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Liderlik faqatgina boshqaruv qobiliyati emas, balki shaxsning o'zini anglay olishi, mas'uliyatni his qilishi, boshqalar bilan samarali muloqot o'rnatishi va jamoa manfaatlari yo'lida faol harakat qilishi bilan belgilanadi. Maktab davri esa aynan shunday sifatlar shakllanishi uchun eng qulay psixologik bosqichlardan biridir. Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, o'quvchilarda liderlik sifatleri tug'ma emas, balki ijtimoiy tajriba, tarbiya va muhit ta'sirida shakllanadi. Har bir o'quvchining individual xususiyatlari — temperament, xarakter, o'ziga bo'lgan ishonch darajasi — uning liderlik salohiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, faol va tashabbuskor o'quvchilar tezroq liderlik rollariga intilsa, tortinchoq yoki introvert o'quvchilar uchun bu jarayon sekinroq kechishi mumkin.

Liderlik sifatlarining shakllanishida motivatsiya markaziy o'rinni egallaydi. O'quvchida ichki motivatsiya kuchli bo'lsa, u nafaqat o'z muvaffaqiyati, balki jamoa muvaffaqiyati uchun ham harakat qiladi. Bunday holatda u mas'uliyatni o'z zimmasiga olishdan cho'chimaydi va muammoli vaziyatlarda faol yechim izlaydi. Shu sababli maktabda o'quvchilarning motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish liderlikni shakllantirishning asosiy sharti hisoblanadi. Shuningdek, maktab muhitining ijtimoiy-psixologik holati ham liderlikning rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Agar sinf jamoasida o'zaro hurmat, hamkorlik va ishonch mavjud bo'lsa, o'quvchilar o'z fikrini erkin bildira oladi va

tashabbus ko'rsatishga intiladi. Aksincha, salbiy muhit, tanqid va kamsitishlar o'quvchilarning faolligini pasaytirib, liderlik sifatlarining rivojlanishini sekinlashtiradi.

Maktabda o'qituvchi va psixologning roli ham juda muhimdir. Ular o'quvchilarda ijobiy "men" obrazini shakllantirish, o'ziga ishonchni oshirish va tashabbusni qo'llab-quvvatlash orqali liderlik salohiyatini rivojlantiradilar. Ayniqsa, o'quvchilarga kichik mas'uliyatli vazifalar berish, ularni guruh ishlariga jalb etish va muvaffaqiyatlarini e'tirof etish liderlik sifatlarining dastlabki bosqichlarini shakllantiradi. Psixologik jihatdan liderlikka ega o'quvchi boshqalar bilan samarali aloqa o'rnatishi, ularni tinglay olishi va kerak bo'lganda ishontira olishi kerak. Bu esa empatiya, ya'ni boshqalarning hissiyotini tushuna olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir. Empatiyasi rivojlangan o'quvchi jamoada ijobiy munosabatlar o'rnatadi va boshqalar tomonidan yetakchi sifatida qabul qilinadi. Liderlik sifatlarining rivojlanishida o'quvchilarning o'z-o'zini baholash darajasi ham muhim o'rin tutadi. O'ziga ishonchi yuqori bo'lgan o'quvchi yangi vazifalarni bajarishga tayyor bo'ladi va murakkab vaziyatlarda ham qaror qabul qilishdan cho'chimaydi. Past o'zini baholash esa aksincha, tashabbuskorlikni pasaytiradi va o'quvchini passiv pozitsiyaga olib keladi.

Maktabda jamoaviy faoliyatlar liderlik mexanizmlarini rivojlantirishda eng samarali vositalardan biridir. Guruhli loyihalar, munozaralar, sahna chiqishlari va sport musobaqalari o'quvchilarda mas'uliyat, hamkorlik va tashkilotchilik qobiliyatlarini shakllantiradi. Bunday faoliyatlarda o'quvchilar turli rollarni bajarish orqali o'z imkoniyatlarini sinovdan o'tkazadilar va liderlik tajribasini orttiradilar.

Shu bilan birga, raqobat va hamkorlik muvozanati ham muhim psixologik omil hisoblanadi. Sog'lom raqobat o'quvchilarni o'z ustida ishlashga undasa, hamkorlik esa ularni jamoa manfaatini tushunishga o'rgatadi. Agar bu ikki jarayon to'g'ri boshqarilsa, o'quvchilarda barqaror liderlik sifati shakllanadi. O'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning muhim psixologik mexanizmlaridan biri bu motivatsion tizimning shakllanishidir. Motivatsiya o'quvchining faoliyatga kirishish, maqsad qo'yish va uni amalga oshirishdagi ichki harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. Liderlikka moyil o'quvchilarda odatda yutuqqa erishish motivi kuchli bo'lib, ular nafaqat shaxsiy muvaffaqiyatga, balki jamoa natijasiga ham intiladilar.

Ichki motivatsiya o'quvchining qiziqishlari, qobiliyatlari va o'zini rivojlantirish istagi bilan bog'liq bo'lsa, tashqi motivatsiya esa baholash, maqtov, mukofot va ijtimoiy e'tirof orqali shakllanadi. Maktab muhitida ushbu ikki turdagi motivatsiyani muvozanatli rivojlantirish liderlik sifatlarining barqaror shakllanishiga yordam beradi. Ayniqsa, o'qituvchi tomonidan beriladigan ijobiy rag'bat o'quvchining tashabbuskorligini kuchaytiradi.

Bundan tashqari, liderlik mexanizmlarida qaror qabul qilish ko'nikmasi ham muhim o'rin tutadi. O'quvchi turli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishni o'rganishi orqali mas'uliyatni his qiladi va o'z harakatlarining oqibatini anglaydi. Bu jarayon asta-sekinlik bilan shakllanadi va pedagogik qo'llab-quvvatlashni talab etadi. Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, qaror qabul qilish jarayoni kognitiv va emotsional komponentlardan iboratdir. Kognitiv jihat — vaziyatni tahlil qilish va variantlarni solishtirish bo'lsa, emotsional jihat — qo'rquv, ishonch va ichki sezgilar bilan bog'liqdir. Lider o'quvchi ushbu ikki jihatni muvozanatlay olishi lozim. Shuningdek, maktabda o'tkaziladigan treninglar va interaktiv mashg'ulotlar o'quvchilarning qaror qabul qilish ko'nikmasini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Muammoli vaziyatlar yaratish va ularni jamoa bilan hal qilish o'quvchilarda real hayotiy tajriba shakllanishiga yordam beradi. Bu esa ularning liderlik salohiyatini yanada mustahkamlaydi. Liderlik jarayonida emotsional intellekt ham katta ahamiyatga ega. Emotsional intellekti rivojlangan o'quvchi o'z hissiyotlarini boshqara oladi, boshqalarning emotsional holatini tushunadi va murakkab ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qiladi. Bu esa uni jamoada yetakchi sifatida ajratib turadi. Shuning uchun maktabda emotsional rivojlanishga qaratilgan mashg'ulotlar muhim hisoblanadi. O'quvchilarda stressga bardoshlilik va psixologik barqarorlikni rivojlantirish ham liderlik mexanizmlarining ajralmas qismidir. Lider o'quvchi qiyin vaziyatlarda ham o'zini yo'qotmasdan, muammoni hal qilishga intilishi kerak. Bunday sifatlar treninglar, rol o'yinlari va real hayotga yaqin vaziyatlarni tahlil qilish orqali shakllantiriladi. Bundan tashqari, emotsional intellektni rivojlantirishda o'quvchilarning o'z-o'zini refleksiya qilish ko'nikmasi ham muhim o'rin tutadi. Refleksiya orqali o'quvchi o'z xatti-harakatlarini tahlil qiladi, qanday vaziyatda qanday his-tuyg'ular paydo bo'lganini anglaydi va kelgusida ularni boshqarish yo'llarini o'rganadi. Bu jarayon liderlik sifatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi, chunki o'zini tahlil qila oladigan shaxs boshqalarni ham yaxshiroq tushunadi. Maktab muhitida ijobiy emotsional fon yaratish ham juda muhimdir. O'quvchilar o'zini xavfsiz his qiladigan, tanqid emas, balki qo'llab-quvvatlash ustun bo'lgan muhitda emotsional jihatdan barqaror bo'lib shakllanadi. Bunday sharoitda ular o'z fikrini erkin ifoda etadi, tashabbus ko'rsatadi va jamoa oldida o'zini ishonch bilan tutadi. Liderlikni rivojlantirishda empatiya ham asosiy komponentlardan biridir. Empatiya — bu boshqalarning his-tuyg'ularini tushuna olish va ularga mos munosabat bildirish qobiliyatidir. Empatiyaga ega o'quvchi jamoada nizolarni yumshata oladi, o'zaro tushunishni kuchaytiradi va ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirishga hissa qo'shadi. Shu bilan birga, emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan maxsus psixologik treninglar o'quvchilarning liderlik salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. Bunday mashg'ulotlar orqali ular stressni boshqarish, hissiyotlarni nazorat qilish va murakkab vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilishni o'rganadilar. Natijada o'quvchi nafaqat bilimli, balki psixologik jihatdan ham yetuk lider sifatida shakllanadi.

Maktab muhitida ijobiy psixologik iqlim yaratish ham liderlikni rivojlantirishda muhim omildir. O'quvchi o'z fikrini erkin bildira oladigan, tanqid emas, balki konstruktiv munosabat mavjud bo'lgan muhitda o'zini faolroq namoyon qiladi. Bunday sharoitda o'quvchilarning tashabbuskorligi va ijodkorligi oshadi. Bundan tashqari, o'qituvchining motivatsion yondashuvi ham liderlik shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'quvchining har bir kichik muvaffaqiyatini e'tirof etsa, unda o'ziga ishonch ortadi va u yanada murakkab vazifalarni bajarishga intiladi. Bu jarayon liderlik sifatlarining mustahkamlanishiga olib keladi. Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirish murakkab, ko'p bosqichli psixologik jarayon bo'lib, u shaxsiy, ijtimoiy va pedagogik omillar uyg'unligiga asoslanadi. Liderlik faqat boshqaruv ko'nikmasi emas, balki o'zini anglash, mas'uliyatni his qilish, emotsiyalarni boshqarish va jamoa bilan samarali ishlash qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Shu bois maktab ta'limi ushbu sifatlarni shakllantirishda asosiy muhit hisoblanadi. Maktab, o'qituvchi va

psixolog hamkorligi o'quvchilarda liderlik salohiyatini rivojlantirishning eng muhim shartlaridan biridir. Individual yondashuv, rag'batlantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash va ijobiy muhit yaratish orqali o'quvchilarda o'ziga ishonch va tashabbuskorlik kuchayadi. Bu esa ularning jamoadagi faolligini oshiradi.

Shuningdek, zamonaviy interaktiv metodlar, treninglar va jamoaviy faoliyatlar o'quvchilarning real hayotiy tajribasini boyitadi hamda ularni yetakchilik rollariga tayyorlaydi. Natijada maktab muhitida mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor va mas'uliyatli o'quvchilar shakllanadi. Bu esa jamiyatning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2009. 120-b
2. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2010.
3. Nishonova Z.T., Kamilova N.G'. Yosh va pedagogik psixologiya. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. 120-b
4. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
5. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika, 1991.
6. Leontyev A.N. Faoliyat, ong, shaxs. Moskva: Politizdat, 1975.
7. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.270-s